

УДК 159.98

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.20>

Л. О. Подкоритова

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

Я. В. Кочмарська

магістр кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО СВОЇХ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті представлено результати емпіричного дослідження ставлення батьків до своїх дітей, які мають особливі освітні потреби (ООП). У дослідженні взяли участь 50 батьків віком 25–35 років. Було використано такі методика: методика PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Неццетт); тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги і В. Століна, «Моя сім'я в образі квітів» Л. Лебедевої. Дослідження за методикою PARI виявило, що 50% респондентів схильні до зайвої емоційної дистанції від своїх дітей і 15% – навпаки – до надлишкової концентрації на дитині. Дослідження за тестом-опитувальником батьківського ставлення А. Варги і В. Століна виявило високі показники відкидання батьками своїх дітей з ООП, намагання створити соціально бажаний образ батьківського ставлення, з іншого боку, виявлено тенденцію до симбіотичних стосунків із дітьми, досить високий рівень довіри їм, низький рівень авторитаризму. За методикою Л. Лебедевої «Моя сім'я в образі квітів» виявлено досить високий емоційний контакт із дітьми. Проведений кореляційний аналіз виявив тісний додатний зв'язок між загальними досліджуваними показниками батьківського ставлення.

Було розроблено корекційно-розвивальну програму з використанням методів арт-терапії, спрямовану на підняття загального психічного стану батьків дітей з ООП. Програма складається з десяти занять тривалістю до 50 хвилин. У ній використано як провідні арт-терапевтичні вправи (ліплення, казкотерапевтичні та малюнкові техніки), а також елементи з таких тренінгових вправ, як «Сім кроків», «Гармонізація відносин між матір'ю та її дитиною», «Гармонізація внутрішньосімейних відносин». Завдання корекційної програми – допомогти батькам знайти спільну мову з дитиною та збільшити відчуття комфорту в сім'ї. Очікуваним результатом, насамперед, є наближення до емоційного світу дитини, розвиток емпатії. Програма може бути використана у практичній роботі соціальних працівників і психологів, які працюють із сім'ями, що виховують дітей з ООП.

Ключові слова: батьківське ставлення, діти з особливими освітніми потребами, арт-терапія, емоційний контакт, відкидання, прийняття, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація, інфантилізація.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку спеціальної освіти в Україні актуалізує питання всебічного та гармонійного розвитку дітей з особливими потребами. В роботі з такими дітьми дуже важливо використовувати гнучкі види корекції, одним із яких є арт-терапія.

Арт-терапія дає змогу, ненав'язливо спостерігаючи за дитиною в процесі спонтанної творчості, пізнати її життєві цінності й особистісні інтереси, зрозуміти індивідуальність, відчути настрій.

Творча діяльність гармонійно поєднує виховний, розвивальний, діагностичний і корекційний процеси, створюючи підґрунтя для налагодження довірливих емоційних стосунків із дитиною, ефективної соціальної взаємодії та якісного корекційного впливу.

Проблемою дослідження арт-терапії охоплюють різні її аспекти. Наприклад, зміст технології, історію її розвитку та сучасні особливості розглянуто в працях О. Вознесенської, О. Копитіна,

Л. Терлецької та інших. Можливості використання різних форм і методик арт-терапії у психологічній практиці досліджували О. Копитін, К. Рудестам, В. Соловійова та інші вчені.

Педагогічні аспекти застосування арт-терапії (арт-педагогіка, педагогіка творчості) проаналізовано в працях О. Деркач, Л. Лебедевої та інших. Особливості практичного застосування арт-терапії у роботі з дітьми з обмеженими можливостями висвітлено в дослідженні Л. Нікішиної, Л. Федоткіної, Л. Вадрус, Н. Некряч, О. Образцової та інших.

Аналіз останніх досліджень дає змогу розглянути арт-терапію як синтез кількох галузей наукового знання: мистецтва, психології та медицини. Переважно вона використовується в терапевтичній і корекційній практиці у вигляді сукупності методик, що побудовані на застосуванні різноманітних видів мистецтва та сприяють стимулюванню творчого потенціалу дитини, корекції психосоматичних, пси-

хоемоційних порушень і відхилень в особистісному розвитку. І хоча окремі аспекти застосування методів арт-терапії неодноразово були предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, проблема використання технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі із сім'ями, які мають дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП), поки ще не набула свого системного розв'язання.

Мета статті – представити результати експериментальної перевірки корекційної арт-терапевтичної програми, спрямованої на покращення загального психологічного стану батьків дітей з особливими освітніми потребами.

Методи дослідження:

1. Методика PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Нецшерет). Мета – вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя; ставлення батьків до дитини – оптимальний емоційний контакт [2].

2. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін). Мета – дослідження батьківського ставлення у мам, тат, опікунів та інших осіб, які звертаються за психологічною допомогою в питаннях виховання дітей і спілкування з ними [3].

3. «Моя сім'я в образі квітів» (Л. Лебедева). Мета – виявлення сприйняття людини себе у своїй сімейній системі [1].

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось із батьками вихованців «КЛУБ розвитку дитини» ФОРП Вінярський. Група досліджуваних складала 50 осіб. Вік досліджуваних становить 25–35 років.

Отримані дані були опрацьовані під час застосування програми «Ексел».

Результати проведеного емпіричного дослідження подано нижче за кожною методикою.

1. За методикою PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Нецшерет) [2] виявлено, що оптимальний емоційний контакт мають 35% досліджуваних; зайва емоційна дистанція з дитиною визначена в 50% досліджуваних; і надлишкова концентрація на дитині – у 15% досліджуваних. Для унаочнення отримані результати подані на рисунку 1.

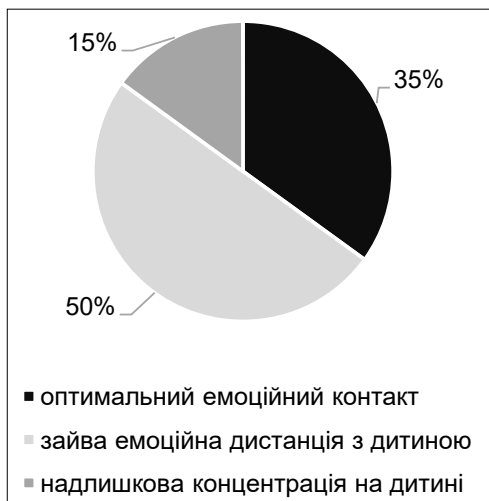

Рис. 1. Показники досліджуваних за методикою PARI

Як можна побачити з рисунка 1, за методикою PARI найвищі показники отримано за шкалою «емоційна дистанція». Це означає, що батьки схильні дратуватися на своїх дітей, часом бувають надто суворі, а також схильні ухилятися від контакту з дитиною. У 15% батьків виявлено протилежну тенденцію – зайву концентрацію на дитині, яка проявляється в надмірній турботі, встановленні відносин залежності, придушенні супротиву і волі, створенні безпеки, виключенні із сімейного впливу, пригніченні агресивності та сексуальності, надмірному втручанні у світ дитини, прагненні прискорити розвиток дитини.

2. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) [3] дає можливість виявити батьківське ставлення за такими шкалами: «Прийняття – відкидання», «Кооперація», «Симбіоз», «Інфантилізм», «Контроль». Отримані результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати дослідження за тестом-опитувальником батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін)

Шкала	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття – відкидання	60%	40%
Кооперація	96%	4%
Симбіоз	86%	14%
Авторитарна гіперсоціалізація	36%	64%
Маленький невдаха	26%	74%

Дані, наведені в таблиці 1, свідчать про таке: переважна більшість досліджуваних батьків (60%) відкидають своїх дітей з ООП (шкала «Прийняття – відкидання»), але при цьому вони намагаються створювати соціально бажаний образ батьківського ставлення (96% досліджуваних із високими показниками за шкалою «Кооперація»). 86% досліджуваних є з високими показниками за шкалою «Симбіоз», що свідчить про те, що батьки прагнуть симбіотичних стосунків із дітьми, намагаються бути з ними єдиним цілим, задовольняти всі їхні потреби; батьки постійно переживають тривогу за дитину, вона видається їм маленькою і беззахисною; відтак батьки не дають дитині самостійності. Водночас досить низькі показники за шкалами «Контроль» та «Інфантилізм» свідчать про те, що досліджувані батьки мало схильні до авторитаризму щодо своїх дітей, а також не схильні їх інвалідизувати, навпаки, намагаються довіряти своїм дітям, досить серйозно ставляться до їхніх інтересів, почуттів і думок [3].

За загальним показником батьківського ставлення у нашій вибірці виявлено 61% осіб із високим і 39% – з низьким рівнем батьківського ставлення до дітей, що відображено на рисунку 2.

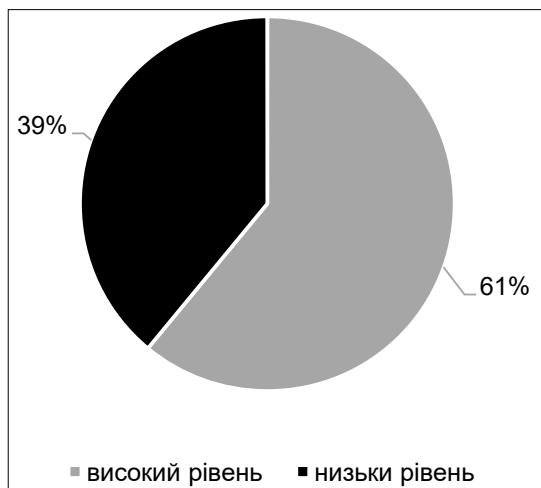

Рис. 2. Середні показники груп досліджуваних за тестом-опитувальником батьківського ставлення А. Варги і В. Століна

З отриманих результатів за цією методикою ми можемо побачити, що в цій вибірці переважають особи з добрим батьківським ставленням до дітей (61%), осіб із поганим ставленням до дітей виявлено менше (39%). Однак цей показник все одно є досить високим, на нашу думку.

3. За методикою «Моя сім'я в образі квітів» (Л. Лебедева) [1] досліджувались показники емоційного контакту між дітьми та батьками. Отримані результати представлено на рисунку 3.

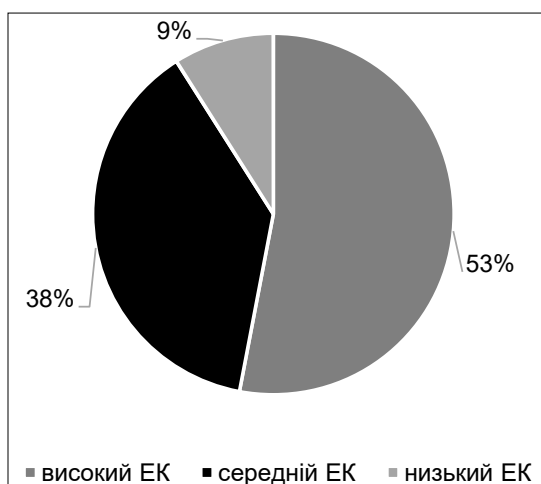

Рис. 3. Результати дослідження емоційного контакту за тестом «Моя сім'я в образі квітів» (Л. Лебедева)

Примітка: ЕК – емоційний контакт

Як можна побачити з рисунку 3, високий емоційний контакт зі своїми дітьми мають 53% досліджуваних батьків, середній – 38% і слабкий – 9%. Отримані результати узгоджуються з результатами інших використаних у дослідженні методик, зокрема з високими показниками за шкалою «Симбіоз» з тесту-опитувальника батьківського ставлення А. Варги і В. Століна.

Загалом, у досліджуваній вибірці за визначенням рівня ставлення батьків до дітей переважають показники, які вказують на норму.

Наступний етап емпіричного дослідження полягав у встановленні кореляційного зв'язку (коефіцієнт кореляції Вілкоксона) між показниками ставлення батьків до дітей і сприйняття батьків себе в сім'ї. Для швидкості обрахунку нами було створено в програмі Microsoft Excel лист, в якому було прописано формулу коефіцієнта кореляції (формула 2.22).

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}} \quad (2.22)$$

Досліджувались зв'язки між такими показниками:

1) рівень ставлення батьків до дітей (методика PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Неццет)) та сприйняття батьків себе в сім'ї («Моя сім'я в образі квітів» Л. Лебедевої) – виявлено додатну високу кореляцію – $r=0,79$;

2) рівень ставлення батьків до дітей (методика PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Неццет)) і батьківське ставлення (за «Тестом-опитувальником батьківського ставлення А. Варги і В. Століна») – виявлено додатну високу кореляцію – $r=0,76$.

Для узагальнення отримані результати представлено в таблиці 2.

Виявлений тісний додатний кореляційний зв'язок між показниками ставлення батьків до дітей і сприйняття батьків себе в сім'ї ($r = 0,79^{**}$; $p < 0,01$) може означати, що чим більше батьки спілкуватимуться і проводитимуть час із дітьми, тим краще вони зрозуміють своїх дітей і зможуть комфортно себе відчувати в колі сім'ї.

Тісний кореляційний зв'язок між показниками ставлення батьків до дітей за методикою PARI

Таблиця 2

Показники кореляції між результатами використаних методик: «Методика PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. В. Неццет)» та «Моя сім'я в образі квітів» Л. Лебедева

№	I досліджуване явище	II досліджуване явище	Показник коефіцієнта кореляції	Наявність зв'язку
1.	ставлення батьків до дітей (за методикою PARI)	сприйняття батьків себе в сім'ї (за методикою «Моя сім'я в образі квітів»)	0,79	+
2.	ставлення батьків до дітей (за методикою PARI)	батьківське ставлення (за тестом-опитувальником батьківського ставлення)	0,76	+

і тестом-опитувальником батьківського ставлення А. Варги і В. Століна ($r = 0,76^{**}$; $p < 0,01$) свідчить про те, що методики дібрано правильно, а їхні результати не суперечать одне одному.

На основі емпіричного дослідження було розроблено корекційно-розвивальну програму з використанням методів арт-терапії. Ця програма спрямована на підняття загального психічного стану батьків дітей з ООП, а також корекцію їхнього ставлення до своїх дітей.

Розроблена нами корекційно-розвивальна програма містить у собі комплекс занять, до складу яких входять арт-терапевтичні методи і прийоми (зокрема, різні малюнкові техніки, ліплення), а також спеціальні психологічні вправи, завдання, ігри, що спрямовані на підняття загального психологічного стану батьків дітей з ООП. Програма також містить фрагменти з різних тренінгових вправ сімейного спрямування, зокрема «Сім кроків», спрямована на формування та розвиток почуття батьківської любові [5]; психокорекційної роботи з матерями, які виховують дітей із відхиленнями в розвитку «Гармонізація відносин між матір'ю та її дитиною» [4]; групові психокорекційні заняття «Гармонізація внутрішньосімейних відносин» [4] тощо.

Програма складається з 10 занять, які рекомендується проводити двічі на тиждень.

Мета програми – покращення загального психічного стану батьків дітей з ООП. Серед основних завдань цієї програми: 1) допомогти батькам знайти спільну мову з дитиною та 2) збільшити відчуття комфорту в сім'ї.

Планована *тривалість одного заняття* не повинна перевищувати 50 хв.

Програма спрямована на батьків віком 25–35 років, які мають дітей з ООП.

Планована *форма роботи* – групова як така, що дає можливість не лише отримати необхідну допомогу і підтримку від психолога, а й обмінятися досвідом з іншими учасниками програми.

Для того щоб робота у групі була максимально ефективною, *оптимальна кількість учасників* у корекційно-розвивальній групі має бути 10–15 осіб.

Розроблена корекційно-розвивальна програма може бути використана у практичній діяльності соціальних працівників і психологів, які працюють із сім'ями, що виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити такі висновки:

1. Проведено емпіричне дослідження ставлення батьків до дітей і сприйняття батьками себе в колі сім'ї. Було використано такі методики: методику PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Нещерет); тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги і В. Століна, «Моя сім'я в образі квітів» Л. Лебедевої. Виявлено дещо суперечливі тенденції у ставленні батьків до своїх дітей з ООП: з одного боку, виявлено дистанціювання від дітей, відкидання і намагання створити соціально бажаний образ батьківського ставлення, з іншого – тенденція до симбіотичних стосунків із дітьми, досить високий рівень довіри їм, низький рівень авторитаризму та досить високий емоційний контакт із дітьми. Було з'ясовано, що стосунки батьків і дітей з особливими освітніми потребами можуть впливати на сприйняття батьками себе в колі сім'ї. Крім того, чим тісніші стосунки батьків і дітей з ООП, тим комфортніше батьки відчувають себе в колі сім'ї

2. Було розроблено корекційно-розвивальну програму з використанням методів арт-терапії, спрямовану на підняття загального психічного стану батьків дітей з ООП. Очікуваним результатом цієї корекційно-розвивальної програми є наближення до емоційного світу дитини, розвиток емпатії. Програма може бути корисною для соціальних працівників і психологів, які працюють із сім'ями, що виховують дітей з ООП.

Література:

1. Лебедева Л.Д. Практика арт-терапії: підходи, діагностика, система занять. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.
2. Методика PARI. Психологические тесты / под ред. А.А. Карелина : в 2 т. Москва : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1999. Т. 2. С. 130–143.
3. Опросник родительского отношения (А.Я. Варга, В.В. Столин). URL: <http://testoteka.narod.ru/dro/1/03.html> (дата обращения: 10.11.2019).
4. Прокопчук С.М. «Школа життєвої компетентності» для батьків дітей з особливими потребами. URL: http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&task (дата звернення: 30.10.2019).
5. Сім кроків. URL: https://m.stud.com.ua/112578/pedagogika/vprava_krokiv (дата звернення: 30.10.2019).

Podkorytova L. O., Kochmarska Ya. V. The empirical research of the parents' attitude to their children with special educational needs

The article presents the results of an empirical research of parents' attitudes to their children with special educational needs (SED) and their emotional state. The study involved 50 parents aged 25–35 years. There were used such tests in the research: PARI (by O. Schaefer, R. Bell; adaptation by T. Nescheret); Test Questionnaire of Parental Relationship by A. Varga and V. Stolin, "My Family in the Image of Flowers" by L. Lebedeva. The research by PARI shown that 50% of respondents tended towards excessive emotional

distance from their children and 15% of respondents tended towards excessive concentration on their child. Parental Questionnaire Test by A. Varga and V. Stolin research shown the high level of rejection of children with SED by their parents and attempts to create a socially desirable image of parental relationships. On the other hand, it was revealed a tendency for symbiotic relationships with children, rather high level of faith in them and the low level of authoritarianism. According to the method "My family in the image of flowers" by L. Lebedeva revealed a rather high emotional contact with children was revealed. The correlation analysis revealed a strong positive correlation between the generalized parental indicators studied.

There was created a correction and development program with using of art therapy methods. The program was aimed at raising the overall mental state of parents of children with SED. The program consists of ten sessions lasting up to 50 minutes. Art-therapeutic exercises (modeling, fairy-tale and drawing techniques) were used as the leading in the program) There were used also elements of such training exercises as "Seven Steps", "Harmonization of relations between mother and her child", "Harmonization of inter-family relations". Correctional tasks: to help parents to find common language with their child and increase their sense of comfort in the family. The main expected result is the approach to the child's emotional world, the development of empathy. The program could be used by social workers and psychologists in their practical activity with families which have children with SED.

Key words: parental attitude, children with special educational needs, art therapy, emotional contact, rejection, acceptance, cooperation, symbiosis, authoritarian hypersocialization, infantilization.